

Kādî Abdülcebbar'a Göre İlahi Teklifin İmkânı

The Possibility of Divine Obligation According to Qādî 'Abd al-Jabbār

Aynur ATAR AKSOY

Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Bilim
Dalı

Ph.D. Research Assistant, Gumushane University, Faculty of
Theology, Department of Kalām, Gumushane/Türkiye

aynuratar55@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8729-0930

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 25 Eylül/September 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Aralık/December 2024

DOI: 10.53683/gifad.1556223

Atıf / Citation: Atar Aksoy, Aynur. "Kādî Abdülcebbar'a Göre İlahi Teklifin İmkânı/ The Possibility of Divine Obligation According to Qādî 'Abd al-Jabbār". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 14/27 (Ocak/January 2025/1): 197-218

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Türkiye. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İnsan, tarih boyunca araştırılmaya muhtaç ve bugün bile tam olarak çözülememiş özelliklere sahip bir varlıktır. Onu bu derece önemli ve değerli kılan, varoluşsal olarak insana yüklenen en önemli özelliklerden biri bilinçtir. Bilinç, beraberinde sorumluluk değerini de getirmektedir. İnsan, onu var eden Yaratıcı'ya, kendisine, diğer insanlara ve bunların dışında kalan tüm yaratılmışlara karşı sorumlu bir varlıktır. Sorumluluk ve sorumlulukla birlikte eyleme geçirilen fiiller tarihten beri felsefe, psikoloji gibi birçok ilme konu olmaktadır. İslâm düşüncesinde, Tanrı'nın insanı hangi konularda sorumlu tuttuğu ve bu sorumluluğun amacı ile sonuçları bakımından zengin bir tartışma alanı bulunmaktadır. Kelâm ilminde ise sorumluluk, birçok ekol tarafından çeşitli görüşlerle ele alınsa da Mu'tezilî âlimler tarafından teklif konusu içerisinde literatüre dahil edilmiştir. Bu minvalde Allah'ın ilahi adaleti, Allah'ın insana teklifi, teklifin mahiyeti, insan fiilleri ve insan sorumluluğunun temellendirilmesi hususları tartışılmaktadır. Bu makalede, Mu'tezilî âlim Kādî Abdülcebbar'ın Allah'ın insanlara teklifte bulunması, teklifin mahiyeti ve teklif sonucunda insanın sorumluluğu konusundaki görüşleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İnanç, Teklif, Sorumluluk, İnsan Fiilleri.

Abstract

Throughout history, humans have been entities in need of investigation, possessing characteristics that remain unresolved. One of the most crucial features that render humans so significant and valuable is consciousness. Consciousness brings with it the concept of responsibility. Humans are responsible beings, accountable to their Creator, themselves, other individuals, and all other entities beyond these. Responsibility and the actions derived from it have been subjects of study in various fields such as philosophy and psychology throughout history. In Islamic thought, there is a rich field of discussion regarding what God holds humans accountable for, the purpose and outcome of God's commands. In the science of Kalâm, while responsibility is addressed by various schools of thought with diverse views, it has been incorporated into the literature of the Mu'tazilî scholars within the context of divine offers. In this regard, issues such as divine justice, God's offers to humanity, the nature of the offer, human actions, and the grounding of human responsibility are discussed. In this article, Qādî 'Abd al-Jabbār views on God's offer to humans beings, the nature of the offer and human responsibility as a result of the offer will be discussed.

Keywords: Kalâm, Faith, Offer, Responsibility, Human Actions.

Extended Summary

Examining the definitions related to the offer, Qādī 'Abd al-Jabbār articulates that it should not pose a challenge in terms of determinism, diverging from the classical understanding of the offer. Starting from the meaning of "to be obligated by something," it becomes clear that all individuals are addressed by the offer. This is because the offer encompasses not only teachings that are beyond human capability but also includes all actions and deeds that a person, endowed with power, authority, and both physical and intellectual attributes, can fulfill. Therefore, there is no debate among scholars of theology regarding the impossibility of an offer that exists within the capacity of human action. The principal issue under discussion at this point is whether individuals can be held accountable for actions that lie outside their power and capacity.

The ability of humans to possess power, will, and knowledge, as well as to exercise their faculties freely, renders the offer reasonable and ethical. For an individual who is incapable of utilizing any of their faculties, the offer becomes a coercive and burdensome situation. In light of all these attributes, the offer holds value and significance. At this juncture, the primary issue debated regarding the nature of the offer is whether a person, who is held accountable, can be obliged to perform actions that lie beyond their capacity.

Qādī 'Abd al-Jabbār's philosophical framework is founded on the principles of monotheism (tawḥīd), justice ('adl), freedom (ḥurriyya), humanity, and reason. He conducts analyses of each issue through these fundamental principles. In the matter of offer, he explains it by grounding it in human freedom in a way that does not compromise the meaning of the offer. His rejection of obligatory offers beyond human capacity and his acceptance of accountability only for what is within human capability demonstrate his emphasis on human freedom and autonomy.

By attributing the authority to impose obligations solely to God, Qādī 'Abd al-Jabbār underscores the importance he places on human free will. Humans are only obligated to follow the commands and prohibitions of God. Any offer made by someone other than God is metaphorical. When examining the necessary attributes of someone who is to be held accountable, it becomes evident that the accountable individual must be human. God's reference to human intellect and prophets as guidance signifies that humans are not alone and unsupported on this path. It is required that the accountable person possesses a well-equipped intellect, appropriate strength and power, and sound faculties. It is noted that a person who lacks some of these fundamental

attributes cannot be held accountable, both in terms of rational and legal obligations.

The granting of the power to fulfill obligations to humans is a grace from God. God should bestow this power upon individuals before making any offer and should not make an offer without granting this power. For it is impossible for God to make any offer to someone who does not have the capability to fulfill it. The core issue concerning the offer is the necessity of direct assistance from God. After the offer is made, it becomes obligatory for God to bestow grace. Once God has made an individual accountable, it is essential that God grants favor that facilitate the fulfillment of that obligation. Qāḍī ‘Abd al-Jabbār states that it is permissible for God to grant grace either by supporting the individual in fulfilling the offer or by removing obstacles that hinder their ability to do so.

Qāḍī ‘Abd al-Jabbār asserts that God will not make an offer to a servant that is beyond their capacity. In this context, Qāḍī shapes the issue based on this fundamental understanding, taking into account divine justice and the responsibility of the servant. He states that although there may be difficulty or hardship in an offer, it must be within the human capacity. He emphasizes that discussing responsibility in matters that exceed human capacity, both rationally and legally, would be inconsistent with divine justice. —200

God’s offer to humans is intended to serve a purpose. This purpose is to elevate person to a higher degree. Qāḍī ‘Abd al-Jabbār argues that it is impossible for God to make an offer that serves no purpose, such as offering something that a person cannot accomplish. The purpose of God’s offer to someone who is known to be in denial is to enable him to achieve a reward and to raise him to a higher level. In this context, there is no distinction between a believer and a non-believer.

Qāḍī ‘Abd al-Jabbār clearly articulates that a person who is subject to obligations is not left to their own devices. He underscores that fulfilling the commands of the Creator is a duty, and the one who does his duty will be free from responsibility and will be deemed worthy of reward. Conversely, if the commands are not fulfilled, the person will be held accountable and subject to punishment.

Giriş

İslâm dini insanların her iki dünyada yaşantılarını mutlulukla sürdürmesi için rehber olması amacıyla gönderilmiştir. İnsanın yaşantısını iyi yönde yaşaması için Kur’an ve sünnette bir takım emir ve yasaklar

bildirilmiştir. İnsan kendine yüklenen akıl ve bilinç ile bu emir ve yasakların muhatabı olarak sorumlu kılınmıştır. İnsan, fiilleriyle belli bir noktaya erişmesi hedeflenen ve bu fiillerinin sonucunda kazandığı mükellefiyet, ceza ve övgüler bakımından sorumluluğu tartışılan bir varlıktır. Tüm bunların nirengi noktası ise Tanrı'nın insana akıl ve irade vererek yapmasını istediği fiiller ile insanı sorumlu kılmasıdır. Yani insanı teklife muhatap bir varlık olarak yaratmasıdır.

Teklif sözcüğü kelâm literatüründe, Allah'ın insanı gücünün üstündeki işlerle yükümlü tutup tutmaması meselesiyle tartışma konusu olmuştur. Bu minvalde Allah'ın insanı güç yetirmeye muktedir olamayacağı işlerle mükellef kılıp kılmaması teklîf-i mâ lâ yutâk başlığı altında kelâm âlimleri ve mezhepler tarafından tartışılmıştır. Allah'ın adaleti ve kulların fiillerine bağ olarak aklen teklifin mümkün olmamasını savunanların yanında; Allah'ın adaletini gözetmeksizin teklifin mümkün olduğunu iddia edenler de vardır.

Bu çalışmada Mu'tezilî âlimlerden Kādî Abdülcebbar'ın (ö. 1025) teklif anlayışına yer vereceğimiz için mesele bu çerçevede ele alınacaktır. Kādî Abdülcebbar, insan fiilleri, ilahi adalet, akıl, irade, sorumluluk, teklif, özgürlük, istitaat, ahlak gibi konulara önem veren ve bu konuları, insana Kur'an'da verilen değeri de göz ardı etmeden ayrıntılarıyla açıklayan önemli bir âlimdir. Dolayısıyla özellikle insanın özne olduğu konularda onun meseleye yaklaşımı mühimdir.

1. Teklif

1.1. Teklifin Tanımı

Teklif sözlükte bir nesneye, bir şeye düşkün veya bağlı olmak, bir işi güçlüğüne rağmen üstlenmek anlamındaki "k-l-f" kökünden türemiş ve birine yapılması zor bir işi yüklemek, bir kimseye sıkıntı, zahmet, eziyet ve meşakkatli bir işi yapmasını emretmek veya yüklemek anlamına gelmektedir.¹ Terim anlamı ise Allah'ın kulunu bir işi yapma veya yapmama hususunda yükümlü tutması anlamında kullanılmaktadır.²

¹ Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. A. Ali Kebir vd. (Kahire: Dâru'l-Maarif, tsz.), IX, 307; Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Teohîd ve'l-Adl: et-Teklîf*, thk. Muhammed Ali en-Neccar-Abdulhalim en-Neccar, edt. İbrahim Medruk ve Taha Hüseyin (Kahire: y.y., tsz.), XI/ 134; Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşafu Istilâhâti'l-Funûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), I/ 504; Râğıb el- İsfahânî, *Müfredât-Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), "klf", 5. Baskı, 1282.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 307; Semih Duğaym, *Mustalahâtü İlmî'l-Kelâmî'l-İslamî* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1998), I/ 351-366; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*

Kādî Abdülcebbâr'a göre teklif, faydayı elde etme ve zararı def etme bakımından yapması ve yapmaması gerekenler konusunda muhatap olan kişiyi bilgilendirmektir. Kavramsal anlamda Allah'ın içerisinde zorluk ve meşakkat olan bir şeyi mükellefe zorunlu kılması, onu irade etmesi ve emretmesi demektir.³ Bu tanıma göre Allah'ın bir şeyi bildirmesi ve o şeyi yapmamızı istemesi, o şeyi emretmesi demek olup içerisinde bir zaruret barındırmaktadır. Dolayısıyla teklifin zorunluluk veya zorlama ile var olması mümkündür.

Kādî Abdülcebbâr'ın teklif anlayışında var olan zorlama, kulun gücünün dışında güç isteyen bir zorlama değildir. Zorlamadan (cebr) maksat bir fiilin yapılması veya yapılmamasının kulun kendi ihtiyarına bırakılmış olması, teklif yerine getirilirken mükellefin gücü nispetinde bir zorluk, bu güç dahilince bir meşakkat ve külfetin bulunması demektir. Teklifin neticesinde ise bir menfaat veya bir zararı def etmenin hedeflenmesi gerekmektedir.⁴

Teklifin esası mükellefte eseri görülecek şekilde mükellefi mükellef yapan şeydir.⁵ Yani bir insanın mükellef olması için birtakım hususlara ihtiyaç vardır. İnsanın mükellefiyetlerini yerine getirebilmesi için belli bir donanımın kendinde bulunması, bu meşakkatleri aşacak kudrete sahip olması ve sorumlu olduğu eylemin mahiyetini bilmesi gerekir. Bu doğrultuda insanın fiziki özellikleri ve aklî melekeleri de teklife muhatap olmadan önce var olması gereken önemli şartlar kabul edilmektedir.

Kādî Abdülcebbâr'a göre Allah yalnızca mendub ve vacip olan fiilleri teklif eder. Nitekim bütün fiiller özel bir gaye ile yapıldığında övgüyü ve cezayı hak etmede eşit niteliktedir. Fiiller yapıldığında sevabı hak eden fiil ve yapılmadığında ise cezaya müstehak olan fiiller ve yapılmadığında cezayı hak etmeyen fiiller olmak üzere iki kısma ayrılır. İlk kısım vacip fiiller, ikinci kısım ise mendup fiillerdir. Vacip ve mendup fiillerin dışında kabih olarak nitelenen fiilleri Allah'ın teklif etmesi câiz değildir.⁶

(İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), "Teklîf", 5. Baskı, 313-314; Hilmi Karaağaç, *Kelamın 200'ü* (Ankara: Otto, tsz.), "Teklîf", 292.

³ Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi. ed. Metin Yurdağür (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013), 2/ 338.

⁴ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XI/ 134.

⁵ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XI/ 135.

⁶ Kādî Abdülcebbâr, *Kitabu'l-Mecmû' fil-Muhît bi't-Teklîf* (Kahire: Daru'l Mısıriyye, tsz.), 1-2.

1.2. Teklifin İmkânı

Kādî Abdülcebâr, klasik teklif anlayışından farklı olarak, teklifin determinizm anlamında zorluk içermemesi gerektiğini ifade etmektedir. “Bir şeyle mükellef kılmak” anlamından yola çıkıldığında tüm insanların teklife muhatap olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü teklif yalnızca güç yetirilemeyen öğretileri kapsamamakta aynı zamanda insana verilen güç, kudret, fiziki ve aklî özellikler dahilinde olan, mükellef kimsenin yerine getirebileceği her türlü iş ve fiilleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla insanın yapma kapasitesinin içerisinde bulunan teklifin imkânsız olduğu noktasında kelâm âlimleri arasında bir tartışma bulunmamaktadır. Bu noktada asıl tartışılan mesele, insanın gücünün dışındaki fiillerle mükellef tutulup tutulamayacağıdır.

Teklif konusunda en doğru sonuca varmak için Kur’an’da insana yükümlülük yükleyen ayetlere bakmak gerekir. “Allah kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına kötülük de kendi zararındır.”⁷ ayetindeki “vus” ifadesi genişlik ve imkân anlamlarında kullanılmış olup, insanın yetersiz kalmayacağı, yaparken herhangi bir sıkıntı çekmeyeceği şey demektir. Ayetten anlaşılan anlam ise Allah’ın kimseyi gücünün yetmeyeceği bir şeyle sorumlu tutmayacağı, insanın güç ve kudretini aşmayan şeylerle mükellef kılması yönündedir. Bu ayeti destekleyen “Allah sizin için kolaylık ister.”⁸ ayeti de Allah’ın adalet ve rahmetine işaret ederek⁹ Allah’ın insana zor olan şeyi bildirmeyeceğini, onu zorluklarla muhatap kılmayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla teklif, insanın gücü dahilinde olan şeydir. İnsan taşıyabileceği kadar bir sorumlulukla muhatap kılınmaktadır.

Kur’an’da teklif hakkında zikredilen “Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızıkı dar olan da Allah’ın ona verdiğienden (o ölçüde) harcasın. Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.”¹⁰ ayetinde ise insanın imkânı ve şartları dahilinde sorumlu tutulduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu ayette mali ibadetler için infak teklifinde ölçü belirtilirken zengin olan kimsenin zenginliğine göre, durumu az olanın da kendi durumuna göre vermesi

⁷ Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meâlî, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Hayat Yayınları, 2019), el-Bakara 2/286.

⁸ el-Bakara 2/185.

⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmid't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*. ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2016) 1. Baskı, 1/865.

¹⁰ et-Talâk 65/7.

gerektiği vurgulanmaktadır. Allah bu ayette hem infak için bir ölçü belirlerken hem de insanın imkân bulduğu ölçü kadarını vermesini istemektedir. Yine bu ayette Allah zengin ile fakirin imkânlarının aynı olmadığını vurgulayarak herkese eşit ölçü belirtmekten ziyade zengine zenginliği ölçüsünde, fakire de fakirliği ölçüsünde bir ölçü koyarak adalet örneği de göstermektedir. Dolayısıyla fakir olan kimseden elindeki tüm malını veya malından fazlasını vermesini istememiş, böylece insanlar arasında adaletli ölçüyü belirleyerek ibadetin zulme dönüşmesini engellemiştir.

Kādî Abdülcebâr da mükellefin sorumlu olduğu teklifin, insanın gücünü aşacak şekilde katı determinizm barındıran cebr içermemesi gerektiğini ifade eder. Teklif her ne kadar tanımı gereği cebr içerse de Kādî Abdülcebâr teklifte cebrin bulunmamasını teklifi sağlayan şartlar içerisinde değerlendirmektedir. Ona göre eğer bu şart ortadan kalkarsa insanın sınırı ihlal edilir ve teklif, güç yetirilemeyen teklif (teklîf-i mâ lâ yutâk) olur. Çünkü insanın kapasitesi dahilinde olmayan bir teklif yani insanı yapamayacağı bir şeyle sorumlu tutmak acizlik doğurur ve bu teklif insanın kapasitesinin sınırları dışında kalır. Böyle bir teklif ise Allah'ın yaratıcı sıfatına uygun olmayıp insanı da aciz bıraktığı için abes bir fiil olmaktadır. Allah ise amacı olmayan her fiilden uzaktır.¹¹

1.3. Teklifin Kısımları

Teklif Allah'ın fiili olduğunda bir şeyi emretme ve bir şeyden nehyetme şeklinde iki yolla mümkündür. Ancak teklif konusunda asıl tartışılan mesele, Allah'ın dışındaki varlıkların teklif yetkisinin olup olmadığıdır. Yani insanların da birbirlerine teklifte bulunmaları mümkün müdür?

Kādî Abdülcebâr'a göre bildirme zaruri bilginin yaratılması veya delillerin ortaya koyulması şeklinde olmaktadır. Her iki yönüyle de yalnızca Allah için câiz ve mümkündür. Dolayısıyla Allah'tan başkası bildirme anlamında bir teklif sahibi değildir. Ancak insanlar için teklif kelimesi bir anlam genişlemesine uğramakta ve mecaz anlamıyla kullanılmaktadır.¹² Böylelikle insanların da birbirlerine teklifte bulunmaları mümkün olmaktadır. Bu ise Allah'ın insana verdiği aklî muhakeme yetisi ile mümkündür. Yani akıl yetisi insanı mükellef kılabilir.

¹¹ Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/ 338. Mustafa Bozkurt, "Kadı Abdulcebâr'ın Teklif Anlayışı", *Dini Araştırmalar*, 9/ 26 (Eylül-Aralık, 2006), 223.

¹² Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/ 340

Mu'tezilî âlimler teklifi Allah'ın insanları mükellef kıldığı şer'î (sem'î) teklif ve insanın aklî muhakemesinin mükellef kıldığı aklî teklif olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Kādî Abdülcebbar da bu ayrımı kabul etmektedir. Ona göre hem teklif hükümlerinde hem de iyi ve kötünün bilinmesinde aklın rolü vardır. Akıl aynı zamanda şeriat gelmesi ve peygamberin tebliği olmasa dahi kendi başına Allah'ı bilir ve ona sorumluluk yükler. Akıllı olan her varlık Allah'ı bilmekle mükelleftir.¹³

1.3.1. Şer'î Teklif

Şer'î teklif, adını sem'iyyattan alan bilinmesi işitme yoluyla olan sem' kelimesi ile açıklanmaktadır. Kaynağı Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in tebliğine dayanan veya dini naslarla sabit olan teklif türüdür. Allah'ın kullarını çeşitli emir ve nehiyleriyle mükellef kılmasıdır. Şeri teklifin kaynağı Allah'tır. Allah insanı yaratmış, ona güç, kudret, akıl vermiş, emirlerine ve yasaklarına muhatap kılmıştır.¹⁴

Mütevâtir haberin bilgi kaynağı olarak kabul edildiği kelâm geleneğinin aksine Kādî Abdülcebbar mütevâtir haber gelmesi bile insanın akıl ve iradesiyle Allah'ın bilgisine ulaşacağını ifade etmektedir. Ancak o tamamen şer'î bilgiyi yok saymamakta, akıl ile şer'î bilginin birbirlerini destekler mahiyette olması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca mükellef olmak için temel şartlardan biri akıllı olmak ise Allah'ın akıllı olarak yarattığı her varlığı aklî sebebiyle mükellef kılması da Kādî Abdülcebbar tarafından kabul edilen bir husustur. İnsanın dahli ve herhangi bir iradesi olmayan doğum, ölüm, anne baba seçimi, kişinin doğduğu coğrafya gibi meseleler şer'î teklifin konusudur.¹⁵

1.3.2. Aklî Teklif

Aklî teklif, Allah'ın insanı akıllı bir varlık olarak yaratmasının sonucudur. İnsan, aklî ile Yaratıcısının bilgisine ulaşmakla yükümlü kılınmıştır. Şer'î teklifin dışında kalan ve insanın iradesiyle tercihte bulunarak kendisine sunulan seçeneklerin her biri aklî teklifin konusudur.¹⁶

¹³ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XI/ 407; Kādî Abdülcebbar, *Muhît bi't-Teklîf*, 11,17; Bozkurt, "Kadı Abdülcebbar'ın Teklif Anlayışı" 224-225.

¹⁴ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: el-İslâh, İstihkâku'z-zemm, et-Tevbe*, thk. Mustafa es-Saka, edt. İbrahim Medruk ve Taha Hüseyin (Kahire: y.y., tsz), XIV/ 152; Kādî Abdülcebbar, *Muhît bi't-Teklîf*, 11; İbrahim Aslan, *Kādî Abdülcebbar'a Göre Dinin Aklî ve Ahlakî Savunusu* (Ankara: Otto, 2014), 299.

¹⁵ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî* XI/ 321,384,390.

¹⁶ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XIV/ 152.

Aklî teklif, şer'î teklifin temelidir. Akıl olmadan şer'î meseleleri anlamak mümkün değildir. Aynı zamanda bir meselede şer'î bir hüküm bildirilmemişse insan aklıyla kendine en yakın hükmü koyar ve ona göre amel eder. Bu yetki aklın varlığı ile aktive edilen ve insana Allah tarafından verilen bir yetkidir. Allah'ın bildirmesi ve Hz. Peygamber'in tebliğinden önce insanda iyi ve kötüyü ayırt etme kabiliyeti akıl sayesinde olmaktadır. Bu, aklın insanı mükellef kıldığı aklî tekliftir. Aynı zamanda bir insanın başka bir insanı mükellef kılması da aklî teklif alanına dahildir. Akıl alanına dahil olan meselelerde insanın kendisi fail, yani akıl hâkim konumdadır.¹⁷

İnsan, düşünebilen, aklını kullanabilen ve fiillerinde tercihte bulunabilen aktif bir varlık olduğu için, değişen çağ şartlarına göre hükümleri düzenleyebilme yetkisine sahiptir. İnsan kendi fiiliyatına ve yaşam alanına ait düzenlemelerde söz sahibidir. Din insanın kendine ait alanında ve sosyal çevresinde kendi ihtiyarına göre düzenlemeler yapmasını engellememekte aksine insanın kendi alanında hükümler koymasını teşvik etmektedir. İslâm düşüncesinde icthad geleneği de bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir.¹⁸

1.4. Teklifin Mahiyeti

Kādî Abdülcebbar'ın teklif anlayışını daha iyi anlayabilmemiz açısından teklifin içerisinde bulunan unsurları incelemek önemli bir husustur. Bir teklifin teklif olabilmesi için beş unsur bulunmaktadır. Teklifi oluşturan temel unsurlar, mükellif (teklif eden), mükellef (kendisine sorumluluk yüklenen), teklif edilen (teklife konu olan sorumluluklar, mükellefün bih), teklifin amacı, teklifin sonucu şeklindedir. Bu unsurlardan herhangi birisi bulunmazsa tekliften bahsedilemez. Tek tek bu unsurların tanımlarına baktığımızda mükellif kavramı Allah için kullanılmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Kādî Abdülcebbar'a göre Allah'ın dışında olan varlıklar için teklif gerçek manasıyla kullanılmamakta yalnızca mecaz anlam içermektedir. Teklif sahibi mükellif ancak Allah'tır. Bir insanın başka bir insanı sorumlu tutması, Allah'ın insana teklifi gibi bir teklif olmayıp, yalnızca maslahat amacı taşıyan teklif olarak nitelendirilmektedir.¹⁹

Mükellef ise teklife muhatap olan insandır. Kādî Abdülcebbar insanın dışındaki varlıkların mükellef olamayacaklarını ifade eder.²⁰ Ona göre

¹⁷ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XIV/ 152.

¹⁸ Erkan Yar, *Müslüman Kelamında Teklif ve Sorumluluk* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017) 2. Baskı, 30-31.

¹⁹ Kādî Abdülcebbar, *Mihît bi't-Teklîf*, 12; Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, 2/ 340.

²⁰ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XI/ 310, 400

mükellefin bazı özellikleri bulunması gerekir. Mükellef kendisine teklif olunan şeyleri yapabilecek potansiyele sahip olmalıdır. Bu potansiyele sahip olmak ise her şeyden önce akıllı olmak ve duyu organlarının sağlam olması demektir. Yani kendisine teklif edilen şeyi düşünüp akla ve maslahata uygunluğunu düşünce süzgecinden geçirebilmelidir. Aynı zamanda teklifi yerine getirecek ve fiili işleyecek organlarının sağlam ve yerinde olması gerekir. Ayrıca mükellif tarafından teklif edilen fiil kendisine bildirilmelidir.²¹

Kādî Abdülcebbar'a göre Allah bir insanı mükellef kılmadan önce kendisine iki şeyi vermek zorundadır. Bunlar aklın kemale ermesi ve usûl-i edille'dir. Usûl-i edille yani aklın doğal olarak ulaştığı zorunlu bilgidir. Usûl-i edille, insanın aklının kemale ermesinden ayrılmaz bir unsurdur. Mükellefin akli kemale erip usûl-i edilleyi bildikten sonra üç tür bilgiyi bilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi teklif olunan fiilleri, bu fiillerin sıfatları ve yapılış nedenlerini bilmek; ikincisi mükellef kılan kimseyi, onun sıfatlarını ve hikmetini bilmek, üçüncüsü ise bu fiillerin sonucunda fayda ve zarar yönünden ne kazanacağını bilmek. Teklif, ancak mükellef bu üç hususu kavradığında tam olarak gerçekleşmiş olur.²²

İnsanın güç, irade, bilgi sahibi olması ve sahip olduğu yetileri özgürce kullanabilmesi teklifi makul ve ahlaklı kılmaktadır. Yetilerinden herhangi birini kullanamaz nitelikte olan insan için teklif, zorlayıcı ve güç bir durum olmaktadır. İnsandaki tüm bu özelliklerle birlikte teklif bir değer ve anlam ifade etmektedir.²³

Bu noktada teklifin mahiyeti hakkında asıl tartışılan mesele, mükellef tutulan insanın gücü, bu güç dahilinde olmayan fiillerle mükellef tutulması hakkındadır. Kelâm âlimleri tarafından bu konuda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Mâtürîdî, bu meseleyi, kudretin masiyete de taate de güç yetirebilir olması ile ilişkilendirmektedir. Ona göre kula ihtiyari fiillerinde kudret nispet edenler taat kudretinin masiyete de elverişli olup olmadığı konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bir grup âlim kudretin hem taat hem de masiyet olmak üzere her ikisine de elverişli olduğunu söylemiştir. Bu görüşü benimseyenler kulun güç yetirilemeyecek şeylerle mükellef tutulması görüşünü benimsemek zorunda kalmışlardır. Fiili işlemek için gerekli olan kudret bir şeyin hem kendisine hem de zıddına elverişli olduğunda bir şeyin hem kendisine hem de zıddına yönelik kudretin varlığı mümkün hale gelir.

²¹ Kādî Abdülcebbar, *Muhît bi't-Teklîf*, 5, 14-15.

²² Kādî Abdülcebbar, *Muhît bi't-Teklîf*, 5-6.

²³ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XI/ 482.

Dolayısıyla ilahi emir ve yasaklar, beşerî güç ve kudret çerçevesinde gerçekleşmektedir.²⁴

Kādî'ya göre Allah insanları güçlerinin yetmeyeceği bir şeyle mükellef kılmaz. Bu görüşünü ise Kur'an'dan ayetlerde delillendirir. Allah "İman edenler ve iyi amellerde bulunanlar ki biz hiç kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmeyiz işte onlar cennet ehlidir ve orada ebedi olarak kalacaklardır."²⁵, "Allah, kimseyi gücünün yetmeyeceği şeyle sorumlu tutmaz. Herkesin yaptığı iyilik kendi yararına, işlediği günahlar da kendi zararınadır."²⁶ ve "Biz hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz. Katımızda hakkı söyleyen bir kitab vardır. Onlar zulme, haksızlığa uğratılmazlar."²⁷ ayetlerinde insanı sadece gücünün yettiğiyle mükellef kıldığını, gücünün dahilinde olmayan şey ile muhatap kılmayacağını bildirmiştir.

"...Sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki..."²⁸ ayetine göre Allah insanın doğasında iyi ve kötü fiillerin işleme potansiyelinin bulunduğunu belirtmiştir. İnsan doğasına bu iki nitelik yüklendiğinden insan iyiyi ve kötüyü yapma gücüne de sahiptir. Yani özgür iradesi ile kötü fiili de işleyebilir. Buradan da anlaşılacağı üzere teklif, esasında kaderci anlamda bir zorunluluk değildir. İnsan dilerse teklifin sonucuna göre hareket edebilir, dilerse etmeyebilir. İnsan kendisine teklif edileni yerine getirmek zorunda değildir. Ancak insan sorumlu bir varlık olduğu için Allah'ın va'd ve va'idine göre yaptığı iyilikler neticesinde mükafat ve işlediği kötülükler neticesinde ceza görecektir.

Kādî Abdülcebâr teklifi insan özgürlüğünden hareket ederek açıklar. Teklif, özgürlüğün olmadığı bir durumda iyi olmaktan çıkar. Dolayısıyla teklifin iyi olarak nitelendirilen bir fiil olması gerekir.²⁹ Bağımsız bir iradenin ortaya çıkması için fiillerin zorunlu olmaması gerekir. Kādî, insanı tüm etkilerden bağımsız özgür bir varlık kılmak, eylemlerini kendi yetkisi ve iradesi ile gerçekleştirdiğini ispatlamak ve sorumluluğu bu eylemler neticesinde

²⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmud el-Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, Ter. Bekir Topaloğlu (Ankara: İsam Yayınları, 2018), 8. Basım, 398-399.

²⁵ el-A'râf 7/ 42.

²⁶ el-Bakara 2/ 86.

²⁷ el-Mü'minûn 23/ 62.

²⁸ eş-Şems 91/8.

²⁹ Kādî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, XIV/ 34,137.

kazandığını ifade etmek amacıyla teklif meselesine insan ve onun özgürlüğü çerçevesinde bakmaktadır. Böylelikle teklif anlam ve meşruiyet kazanmıştır.³⁰

Kâdî'ya göre Allah'ın insanı yaratmasında, yaşatmasında, güç, kudret ve akıl vermesinde, fitratımıza iyiye karşı isteksizlik, kötüye karşı arzu duymayı koymasında mutlaka bir gayesi vardır. Allah'ın bunlardaki maksadı iki şeyden biridir: Ya kötülüğe teşvik etmek ya da insanları teklif yoluyla başka türlü ulaşamayacakları bir dereceye yükseltmek. Allah'ın insanları kötülüğe teşvik etmesi Allah'ın adaleti ve dinin temel öğretileri ile çelişeceğinden bu durum geçersiz olur. Dolayısıyla tekliften maksat ikinci durum olur. Yani Allah teklifle insanları başka bir yolla ulaşamayacakları bir dereceye yükseltmeyi istemektedir.³¹ Allah'ın teklif ile maksadı mükelleflere fayda sağlamak ve onların sevaba ulaşmasını temin etmek ise insanları sadece işlediklerinde sevap kazanacakları ve övgüye layık olacakları, işlemediklerinde de cezaya müstahak olmayacakları şeylerle mükellef tutması gerekirdi. Ancak durum böyle değildir. Hem sevap ve övgüye ulaştıran hem de yapılmadığında cezaya müstahak kılan teklif türü vardır. Kâdî'ya göre teklif fiilleri nafil cinsindedir. Herhangi bir neden olmadan sadece nafil fiillerle mükellef tutmak hasen olmaz. Mükellefiyetin hasen olması ise farzların kolaylaştırılmış olması ve onlara davet etme yoluyla olur. Teklifin maksadı her halükârda sevaba ulaştırmak değildir. Asıl maksat, teklifle ulaşılabilecek bir dereceye ulaştırmaktır. Mükellefin sevaba ulaşip ulaşmaması sonucu değiştirmez.³² Burada önemli olan teklifin amacıdır. Mükelleflerin tercih ettiği fiiller ve bu fiillerin neticesi teklifin maksadına herhangi bir hâl getirmemektedir.

1.5. Teklifin Aslah Olması

Kişi için faydalı olmak, onun haz ve sevinç duymasına vesile olmak anlamındaki “s-l-h” kökünden türetilen aslah kelimesi Mu'tezilî literatürüne göre, kullar hakkında en uygun, en faydalı, en iyi olan şey demektir.³³ Salah kelimesi Mu'tezile kaynaklarında aslahla aynı mânada kullanılmaktadır. Terim anlamı ise, Allah'ın kulların menfaatini gözetip fiillerini buna göre yapması, kulları için en iyi en doğru olanı işlemesi, faydasız ve zararlı olan şeyleri yaratmaması demektir. Dolayısıyla Mu'tezilî âlimlere göre aslah

³⁰ Muhammet Aydın, “Kâdî Abdülcebbar'ın Teolojisinde Eylem Metafiziğinin Teklifle İlişkisi” *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (Ocak 2024/1), 210.

³¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/ 40.

³² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/ 350.

³³ Avni İlhan, “Aslah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1991), 3/495-496.

Allah'a nispet edilen ve ulûhiyet kavramından ayrı düşünölemeyen bir anlayıştır.³⁴

Mu'tezilî âlimler teklif meselesini aslah anlayışı çerçevesinde değerdendirmişlerdir. Allah insanı bir şey ile sorumlu tutarsa mükellefin o fiili yapması için engelleri ortadan kaldırması vaciptir. Yani insanı teklifi gerçekleştirecek güçte yaratması, teklif sonucunda ceza veya mükafatı vermesi Allah için vaciptir. Bu görüşler Bağdat Mu'tezilesine ait olmakla birlikte onlar meselede daha da derinleşerek teklife muhatap olacak insanları yaratmak da Allah'a vaciptir demektedirler.³⁵

Mu'tezile kelâmcılarının geliştirdiği ve kullandığı aslah fikrine Kādî Abdülcebbâr karşı çıkmaktadır. Aslah fikri Mu'tezile'nin en önemli fikirlerinden biri olmasına rağmen Kādî Abdülcebbâr'ın bu fikre karşı çıkması, üzerinde durulması gereken bir meseledir. Ona göre bir fiilin iyi veya kötü oluşu sağladığı fayda ve zarar açısından değerdendirilmelidir. İyi fiil fayda gözetilerek yapılan, kötü fiil ise zarar doğuran şeydir. Gayesi olmayan işi yapmak da abestir. Allah'a gayesiz iş nispet edilemeyeceğine göre Allah'ın bütün fiilleri bir gaye barındırmaktadır. Allah'ın bir fiili kötülük amacıyla yapması, O'nun sıfatlarıyla çelişmektedir. Dolayısıyla Allah'a nispet edilen gaye iyi, doğru ve faydalı olduğuna göre O'ndan sadır olan bütün fiiller de iyi olarak nitelendirilmelidir. Allah fiillerini her zaman bir fayda amacı güderek yapmaktadır. Böylelikle Allah'ın zararlı olan veya faydalı olmayan bir fiili irade etmesi düşünölemez. Ancak bu fayda Allah'ın kendisi için değil kullara yöneliktir. Allah'ın fiillerinde bir gayesizlikten bahsetmek O'nun abesle iştilgal ettiğini söylemektir.³⁶

Burada Kādî Abdülcebbâr'ın aslah meselesine karşı çıkması onun Allah'ın kulları için faydalı, iyi ve doğru olanı gözetmediği anlamına gelmemektedir. Eğer böyle olursa bu Allah'ın adil olmadığını ve kullarına zulmettiğini söylemek olur. Kādî Abdülcebbâr'ın ifade etmek istediği şey ve onu diğer Mu'tezilî kelamcılardan ayıran nokta aslah neticesinde Allah'a atfedilen zorunluluktur. Mesele onun Allah'ın kulları için en iyi olanı gaye edinmesi değil, en iyi olanı gaye etmeyi zorunlu olarak yapmasıdır. Dolayısıyla Kādî Abdülcebbâr Allah'ın en iyi olanı kulları için gaye edinmesini ve yapmasını kabul etmekle birlikte Allah'ın kullar için en doğru, en faydalı ve en iyi olan şeyi yaratmasının Allah'a vacip olmasını kabul

³⁴ Topaloğlu-Çelebi, "Aslah", 33.

³⁵ İlhan, "Aslah", 495-496.

³⁶ Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Mu'tezile'nin Beş İlkesi, çev. İlyas Çelebi ed. Metin Yurdağür (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013), 1. Baskı, 1/ 216.

etmemektedir. Yani Allah için zorunluluğu ortadan kaldırmaktadır. Ona göre Allah'a bir şeyin vacip kılınması batıldır.³⁷

Kādî Abdülcebbar'ın aslah konusunda Mu'tezilî âlimlerin çoğunluğundan ayrılmasının sebebi, onun meseleyi Allah'ın adaleti çerçevesinde ele almasıdır. Bu yaklaşımıyla o hem Allah'a zorunluluk yüklenmesini engellemiş hem de meselenin kötülük problemine dönüşmesinin önüne geçmiştir. Allah kullarını güçlerinin yetmediği ve bilmedikleri şeyler ile mükellef tutmaz. O insanların sorumluluklarının bilincinde olmaları ve mükellef tutuldukları şeyleri yapabilmeleri için onlara gereken gücü vermiş ve mükellef kıldığı meselelerin özelliklerini öğretmiştir. Şayet mükellef olan kul mükellef tutulduğu şeyi yerine getirirse, Allah onun karşılığında onu ödüllendirir. Aynı zamanda Allah bir kuluna hastalık verdiğinde onu mutlaka kulun iyiliği için yapmıştır. Allah'ın fiillerinde gayesi kötülük olamaz. Kulun Allah'ın kendisini mükellef kıldığı şeyi yerine getirmemesi neticesinde cezaya müstahak olması Allah'ın adaleti gereğidir. Allah mükafatı hak edeni mükafatlandırmaz, cezayı hak edeni cezalandırmazsa adaletsiz davranmış ve kendi vaad ve va'id'ini yerine getirmemiş olur.³⁸ Bu durum Allah için düşünülemeyecek bir durumdur. Zira Allah Kur'an'da *"Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz gerçektir... İnkâr edenler için çetin bir azap vardır; iman edip dünya ve ahirete yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükafat vardır."*³⁹ buyurmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın vaad ve va'id'inin aksi düşünülemez.

Kādî Abdülcebbar'ın lütuf anlayışı da ilahi adalet anlayışının bir neticesidir. Ona göre Allah kullarına yaptığı iyilik ve güzellikleri lütfu gereği yapmaktadır. Lütuf, teklifin ahlaklı ve makul olmasının sebeplerindedir. Yine lütuf, mükellefin onunla Allah'a itaati seçmesine imkân veren veya itaati seçmeye daha yakın olduğu eylemdir. İnsanın Allah'a itaati seçmesine veya itaate yakın durmasına vesile olan en önemli unsur ise Allah'ın kullarına lütufta bulunduğu anlayışıdır. Aynı zamanda lütuf insanların yaşantısında doğru ahlaki eylemleri tercih etmelerini sağlayan ve mükellef kıldığı sorumlulukları yerine getirmede motive edici unsur olarak değerlendirilir.⁴⁰

³⁷ Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XIV/ 3, 70; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, 1/216; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, 2/354-355.

³⁸ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, 1/ 216.

³⁹ el-Fâtır, 35/ 7.

⁴⁰ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, 2/ 354; Abdunnasır Süt, *Mu'tezile ve Ahlâk* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016) 2. Baskı, 76.

Kādî Abdülcebbâr, teklif ile lütfun öncelik sonralık ilişkisi hakkında üç seçenek ileri sürmektedir. Ona göre lütuf ya tekliften önce olur ya teklifle birlikte olur ya da tekliften sonra olur. Eğer lütuf tekliften önce olursa bu durumda lütuf vacip değildir. Çünkü lütuf yalnızca mükellefin gerekçesini ortadan kaldırdığı durumda vacip olur. Ancak teklif henüz olmadığı için lütuf da vacip olmamaktadır. Teklif henüz ortada yokken lütuf vacip değildir. Lütuf teklifle beraber olduğunda da vacip değildir. Teklifte asıl mesele Allah'ın doğrudan yardımı olmasıdır. Teklif gerçekleşikten sonra ise lütuf Allah'a vaciptir. Allah bir kimseyi mükellef kıldıktan sonra o teklifi mükellef için kolaylaştıracak lütuflar vermesi gerekir. Kādî Abdülcebbâr, mükellefin teklifini yerine getirmesini destekleme veya onun teklifi yapacak engelini ortadan kaldırma şeklindeki lütfu câiz gördüğünü ifade etmektedir.⁴¹ Ancak bu durum kendi iradesi ile teklifi kabul eden ve uygulayan kullar için geçerli bir durumdur. Dolayısıyla itaat eden ve isyan eden mükelleflerin varlığı da düşünüldüğünde lütfun Allah'ın mükellefe teklifinden sonra gerçekleşmesi daha makul bir görüş olmaktadır.

Kādî Abdülcebbâr kullara verilen hastalıkları mükellefler için birer lütuf olarak değerlendirmektedir. Henüz mükellef olmayan, çocuk yaşta kullar veya mümin kullar için hastalıklar ahirette iyiliklerle karşılaşma vesiledir. Onların bu dünyada çektiği hastalıkların karşılığını ahirette almaları gerekmektedir. Kādî Abdülcebbâr'a göre bu hastalıklar yalnızca lütuf olması halinde ahlaken ve ilahi adalet gereği iyi kabul edilebilir. Aksi takdirde ahirette cezayı hak etmeyen mümin kulların ve henüz mükellef olmayan masum çocukların bu dünyada çeşitli hastalıklara maruz kalmaları ahlaki bakımdan kötü olarak nitelendirilir.⁴² Cezaya müstehak olan mükelleflere verilen hastalıkların da ceza olup olmadığı tartışılmaktadır. Aynı zamanda Mu'tezilî âlimlerin bir kısmı mükellefin işlediği kötü fiillerinden dolayı cezayı hak etmesini ve cezanın kanun koyucu tarafından uygulanmasını da lütuf olarak değerlendirmektedir. Kādî Abdülcebbâr ise Allah'ın mükellefe kötü eylemleri neticesinde ceza ile karşılaşacağı va'idini maslahat olarak kabul etmektedir. Çünkü bu va'id vesilesi ile mükellef olan insan yaptığı veya yapacağı kötülüklerden kendisini uzak tutma ve arındırma fırsatı elde edebilmektedir.⁴³

⁴¹ Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/356-358.

⁴² Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: el-Lutf*, thk: Ebu'l-Ala Alifi, edt. İbrahim Medruk ve Taha Hüseyin (Kahire, y.y., tsz), XIII/ 104.

⁴³ Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XIII/ 103.

1.6. Mükellefiyetin Şahsi Olması

Teklifte esas olan meselelerden bir tanesi de bireyseldir. Nitekim Allah insanlara herhangi bir şeyi teklif ederken topluluklara değil fertlere teklifte bulunmaktadır. Bir mükellefe bir şey teklif edildiğinde bu teklif yalnızca o teklif edilen şahıs ile ilgilidir. Zira din bireyseldir ve dini emir ve yasaklar bireyleri ilgilendirir. Allah bir işten toplulukları değil, bireyleri mükellef kılar.⁴⁴ Kur'an-ı Kerim'de Allah teklifte bireyselliği şu şekilde ifade etmektedir. "Artık Allah yolunda savaş. Sen, kendinden başkası (sebebiyle) sorumlu tutulmazsın. Müminleri de teşvik et. Umulur ki Allah kafirlerin gücünü kırar (güçleriyle size zarar vermelerini önler). Allah'ın gücü daha çetin ve cezası daha şiddetlidir."⁴⁵ ayetinde Allah, Bedir savaşında yaşanan bir hadiseden bahsetmektedir. Hz. Peygamber o dönemde insanlara savaşmak için çağrıda bulunmaktadır. Ancak insanlar Peygamber'in çağrısına cevap vermemiş ve savaşmak istememişlerdir. Bunun üzerine bu ayet inmiştir. Bahsi geçen insanlar esasında Hz. Peygamber'e itaat etmelerine rağmen onun çağrısını dikkate almayarak itaatin tersi tutum sergilemişlerdir. Allah bu ayet ile Hz. Peygamber'e bu savaşa katılma hususunda yalnızca kendisinin sorumlu olduğunu ve sadece kendisine yapılan tekliften mesul tutulacağını, insanların savaşmamayı tercih etmeleri durumunda onun sorumlu olmadığını bildirmiştir. Hz. Peygamber'in görevi insanlara Allah'ın yaptığı savaş çağrısını tebliğ etmektir. İnsanlara herhangi bir teklifte bulunmak veya bir şeye zorlamak Peygamber'in görevlerinden değildir.⁴⁶

Görüldüğü üzere teklif bireyseldir; bu sebeple dini tebliğ eden peygamberler bile muhataplarının tercihlerinden sorumlu tutulmamıştır. Neticede Hz. Peygamber'in görevi yalnızca tebliğdir. Dolayısıyla burada Allah kimse savaşa katılmasa dahi Hz. Peygamber'i savaşa katılmakla mükellef kılmış ve tek başına da olsa savaşa katılmakla yükümlü olduğunu bildirmiştir. Bu da mücadelenin tek başına olsa bile sürdürülmesinin önemini toplum bireylerine hatırlatmakta, mücahede bilincini canlı tutmaktadır.

Bir insanın mükellef kılındığı bir fiil, başka bir insanı mükellef kılmaz. Allah başka bir insanı aynı fiille mükellef kılsa o fiille teklif başkası için de geçerli olmaktadır. Ayrıca mükellef kılan tek yetkili Allah'tır. İnsanın başka bir insanı Allah gibi mükellef kılması söz konusu değildir. Burada

⁴⁴ Berat Sarıkaya, *Dinin Bireysel Tabiatı* (Ankara: İlahiyât, 2020), 100-101.

⁴⁵ en-Nisâ 4/ 84.

⁴⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmid't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017), 2/ 207-209.

verilebilecek en güzel örnek peygamberlere yapılan dini tebliğdir. Allah tüm peygamberleri dini insanlara tebliğ etmekle mükellef kılmaktadır. Bu teklifin mükellifi Allah, mükellefi ise yalnızca peygamberlerdir. İnsanlar peygamberlere teklif edilen meselede kendilerine Allah adına teklifte bulunmuşlar ve kendilerini peygamberin görevini yapmakla mükellef kılmışlardır. Oysa Allah peygamberler dışında insanlara böyle bir teklifte bulunmamaktadır. İnsanlar yalnızca kendilerine teklif edilen meselelerden sorumludur. Dolayısıyla teklif bireysel bir eylemdir.

1.7. İnkâr Eden Kimseye Teklif

Teklif konusunda tartışılan meselelerden biri de Allah tarafından inkâr edeceği hal ve hareketlerinden bilinen kişiye Allah'ın teklifte bulunmasıdır. Kādî Abdülcebbar, inkâr edeceği bilinen kişiye Allah'ın teklifte bulunmasının hasen mi kabih mi olduğu konusunda görüş ayrılıklarını ifade etmektedir. Mülhidlerden bir grup Allah'ın böyle bir teklifte bulunmayacağını,⁴⁷ Cebriyye ise bu tür bir teklifin insanlar için kabih ancak Allah için hasen olduğunu beyan etmektedir. Buna örnek olarak yaratıcıyı inkâr eden kimselere ibadetleri anlatmayı örnek göstermektedir. Dolayısıyla kâfir olan kimsenin imanla mükellef tutulması ve yeniden imana güç yetirmesinin kolaylıkla mümkün olmayacağı gerekçesiyle kabih olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Kādî Abdülcebbar'a göre Allah'ın teklifinin hasen olması gerekmektedir. Allah'ın mümini teklife konu olan fiili eyleme geçirmeye muktedir kılması, o teklifi yerine getirebilecek duyularını güçlendirmesi ve ondaki engelleri ortadan kaldırması teklifin güzel olması için şarttır. Tüm bu şartlar mümin için geçerli olduğu gibi kâfir için de geçerlidir. Burada mümine yapılan teklif ile kâfire yapılan teklif arasındaki fark müminin kendi ihtiyarı ile tercihini iyi yönde kullanması ve iman etmesi, kafirin ise tercihini kötü yönde kullanarak inkâr etmesidir. Bu farklılık ise teklif eden Allah tarafından verilen bir farklılık değil, mükellefler açısından var olan bir farklılıktır. Kādî Abdülcebbar'ın teklifi lütuf olarak değerlendirdiği düşünüldüğünde insanlara teklifte bulunma anlamında kâfir ile mümini birbirinden ayırmamaktadır. O bu meseleyi açıklıktan ölmek üzere olan kişinin durumuna benzetmektedir. Açlıktan ölmek üzere olan iki kişiye yemek verilir. Biri kendisine verilen yemekten yemeyi tercih eder ve ölmekten kurtulur. Diğeri ise kendi tercihi ile yemek yemez ve ölür. Nasıl ki bu örnekte her iki kişiye de yemek verilmiş ve onlar kendi tercihlerine göre davranmışsa,

⁴⁷ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/ 340.

⁴⁸ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/ 342.

Allah da teklifini hem kâfire hem mümine sunmuştur. Allah'ın teklifini yerine getirmeyen kimseye Allah'ın teklif etmemiş olduğu söylenemez.⁴⁹

Kādî Abdülcebbar, Allah'ın bilgisi ile ilişkili olarak halihazırda inkâr etmemiş ancak inkâr edeceğini bilinen kimseni mükellef tutulmasını kabih görmemektedir. Bu durumu yemeyeceğini bildiği halde başkasına yiyecek vermeye benzetmektedir. Yine Allah'ın kâfir olacağını bildiği kişiye teklif etmesinin ona zarar vereceğini söyleyenlere karşılık Kādî Abdülcebbar kâfire zarar veren şeyin Allah'ın teklifi değil, kendi tercihi ile küfrü seçen ve cezayı hak eden kâfirin bizzat kendisidir demektedir. Dolayısıyla nasıl mümine yapılan Allah'ın teklifi güzel ise kâfire yapılan teklif de güzeldir. Çünkü Allah mümine bir şey teklif ederken onu kötülükten sakındıracak engelleri kaldırmış ve lütfâ ulaştıracak kolaylıklar verdiği gibi aynı şeyleri kâfire de sunmaktadır. Yapılan teklifin kabul edilmemesi kötü bir eylemdir ancak bu teklifin kabul edilmemesi teklifin mahiyetinin kötü olduğu anlamına gelmemektedir.⁵⁰

Kâfirin inkâr edeceğini bildiği halde ona teklifte bulunmasının Allah için abes bir fiil olduğunu söyleyenlere karşılık Kādî Abdülcebbar, abesi karşılığı olmayan bir fiil olarak tanımlamakta ve teklifin abes türünden bir fiil olmadığını ifade etmektedir. Neticede teklifin bir karşılığı vardır ve teklif ile _____215 Allah'ın maksadı mükellef olan kimseyi sevap ile ödüllendirmektir. Bu karşılığın gerçekleşmesi ise kâfirin iman etme imkânına bağlıdır.⁵¹

Sonuç

Kādî Abdülcebbar düşünce yapısını tevhit, adalet, özgürlük, insan ve akıl üzerine kurmuştur. Her meselede bu esaslar üzerinden tahliller yapmıştır. Teklif meselesini de insanı zorunlu bir eylemin faili yapmadan ve insan özgürlüğüne zarar vermeden açıklamaktadır. O, karşı koyulmaz zorunluluğa karşı çıkarak zorunluluğu yalnızca insanın gücü ve kudreti sınırları içerisinde kabul eder. İnsanın gücü dahilinde olmayan şeylerin zorunlu teklifini reddederek yalnızca gücün yettiği şeyle mükellef tutmayı kabul etmesi, insana ve özgürlüğüne verdiği önemi göstermektedir.

Kādî Abdülcebbar'a göre mükellef kılma yetkisi yalnızca Allah'a aittir. Bu görüş, insanın yalnızca Allah'a karşı sorumlu olduğunu ve başka varlıkların zorlamasından bağımsız olduğunu vurgular. İnsan yalnızca

⁴⁹ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/ 162-164, 342.

⁵⁰ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/ 344-346.

⁵¹ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/ 346.

Allah'ın emir ve yasaklarından mükelleftir. Allah'tan başkasının teklifte bulunması sadece mecazi anlamdadır. Mükellef olacak kimsede bulunması gereken özelliklere bakıldığında mükellefin insandan başkası olamayacağını anlaşılmaktadır. Allah'ın insana aklı vermesi ve peygamberleri rehber olarak göndermesi, insanın teklifler karşısında yalnız bırakılmadığını gösterir. Mükellefin kendisine donanımlı bir akıl verilmiş, gücü ve kudreti yerinde, organları sağlam birisi olması şart koşulmaktadır. Kādî, bu temel niteliklerden bazısı kendisinde olmayan insanın mükellef olamayacağını gerek aklî teklif gerekse şer'î teklif konularında sorumlu tutulamayacağını belirtir.

Allah'ın insanlara teklifi yerine getirecek güç vermesi ise Allah'ın bir lütfudur. Allah bu gücü insanlara tekliften önce vermeli ve bu gücü vermeden teklifte bulunmamalıdır. Zira Allah'ın gücü yetmeyen kimseye herhangi bir şeyle teklifte bulunması mümkün değildir. Bu bağlamda Kādî Abdülcebbar, kulun gücünün yetmeyeceği bir şeyi, Allah'ın teklif etmeyeceğini belirtir. Burada Kādî, ilahi adalet ve kulun sorumluluğunu dikkate alarak konuyu bu temel anlayıştan hareketle şekillendirir. Teklifte bir zorluğun bir meşakkatin bulunduğu, fakat bunun insanın gücü dahilinde olduğunu söyler. İnsan gücünü aşan konularda ise aklen ve şer'an bir sorumluluktan bahsetmenin ilahi adalet ile bağdaşmayacağı üzerinde durur.

Allah'ın insanlara teklifi bir gaye içermektedir. Bu gaye insanları yüksek bir dereceye ulaştırmaktır. Yapamayacağı bir şeyi insana teklif etmekte herhangi bir gaye olamayacağından, Kādî Abdülcebbar Allah'ın böylesine anlamsız bir şeyi yapmasının mümkün olmayacağını belirtir. Allah'ın, inkâr edeceğini bildiği kişiye de teklif sunmasının amacı, o kişiye sevap kazanma ve yüksek bir mertebeye ulaşma fırsatı vermektir. Bu bakımdan Allah'ın teklifinde mümin-kâfir ayrımı yoktur; her iki gruba da aynı imkân sunulmuştur.

Kādî Abdülcebbar, mükellef olan insanın başıboş olarak bırakılmadığını, yaratıcısına karşı onun emirlerini yerine getirmenin bir görev olduğunu, bu emirleri yaptığı zaman sorumluluktan kurtulup mükafata layık görüleceğini, yapmadığı zaman sorumlu olup cezaya muhatap olacağını açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aslan, İbrahim. *Kādî Abdülcebbar'a Göre Dinin Akli ve Ahlaki Savunusu*. Ankara: Otto, 2014.
- Aydın, Muhammet. "Kādî Abdülcebbar'ın Teolojisinde Eylem Metafizikinin Teklifle İlişkisi". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (Ocak 2024/1), 194-217. <https://doi.org/10.53683/gifad.1380073>
- Duğaym, Semih. *Mustalahâtü İlmi'l-Kelami'l-İslamî*. c. I. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab*. IX. thk. A. Ali Kebir vd. Kahire: Dâru'l-Maarif, tsz.
- İlhan, Avni. "Aslah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İsfahânî, Râğıb. *Müfredât-Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Baskı, 2018.
- Kādî Abdülcebbar. *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: el-İslâh, İstihkâku'z-zemm, et-Teve*. c. XIV. thk. Mustafa es-Saka. edt. İbrahim Medruk ve Taha Hüseyin. Kahire: y.y., tsz.
- Kādî Abdülcebbar. *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: el-Lutf*. c. XIII, thk. Ebu'l-Ala Alifi. edt. İbrahim Medruk ve Taha Hüseyin. Kahire: y.y., tsz.
- Kādî Abdülcebbar. *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: et-Teklif*. c. XI. thk. Muhammed Ali en-Neccar-Abdulhalim en-Neccar. edt. İbrahim Medruk ve Taha Hüseyin. Kahire: y.y., tsz.
- Kādî Abdülcebbar. *Kitabu'l-Mecmû'fil-Muhît bi't-Teklif*. Kahire: Daru'l Mısriyye, tsz.
- Kādî Abdülcebbar. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. c. 1. çev. İlyas Çelebi. ed. Metin Yurdağür. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013.
- Kādî Abdülcebbar. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. c. 2. çev. İlyas Çelebi. ed. Metin Yurdağür. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013.
- Karaağaç, Hilmi. *Kelamın 200'ü*. Ankara: Otto, tsz.

Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Hayat Yayınları, 2019.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmud. *Kitabü't-Tevhid.* çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İsam Yayınları, 8. Basım, 2018.

Mustafa Bozkurt, "Kadı Abdulcebâr'ın Teklif Anlayışı", *Dini Araştırmalar*, 9/26 (Eylül-Aralık, 2006), ss. 211-231.

Sarıkaya, Berat. *Dinin Bireysel Tabiatı.* Ankara: İlâhiyât, 2020.

Süt, Abdunnasır. *Mu'tezile ve Ahlâk.* İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2016.

Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu Istılâhâti'l-Funûn ve'l-ulûm.* c. 1. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: İSAM Yayınları, 5. Baskı, 2017.

Yar, Erkan. *Müslüman Kelamında Teklif ve Sorumluluk.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, 2017.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl.* c. 1. ed. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2016.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl.* c. 2. ed. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017.